DOI: 10.31648/pw.11449

Bartłomiej Garczyk
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4544-1857
Adam Mickiewicz University

POLACY W ŻYCIU MUZYCZNYM KAZANIA DO 1915 ROKU

Poles in the musical life of Kazan until 1915

Abstract: Kazan was an important administrative, scientific and cultural center. There were numerous theaters in the city area where opera and operetta plays where staged There were also professional and amateur musical institutions. In addition to Russians and Tatars, Kazan was also inhabited by a polish colony, among which there were many students, academic lecturers and representatives of free professions. There was also a large group of music teachers, vocal and dance educators, as well as composers and artists who left a visible mark on the musical and cultural life of the capital of Volga Region.

Keywords: Kazan, polish diaspora, polish culture in Russia, Poles in Kazan, music

Gubernialny Kazań, choć oddalony od wielkich stołecznych miast – Moskwy i Petersburga – nie należał bynajmniej do „prowincjonalnych" ośrodków kulturalnych Imperium Rosyjskiego. W stolicy Powołża funkcjonował rozwinięty zawodowy i amatorski ruch muzyczny. Prężnie działały stałe sceny muzyczne i teatry, wśród nich największy Kazański Teatr Operowy, na którego deskach prócz przedstawień teatralnych gościła sztuka operowa, wodewilowa i operetkowa (Kantor 1997, 73ff.; Khayrutdinova 1997b; Kruti 1958). W 1864 r. założony został Kazański Oddział Imperatorskiego Rosyjskiego Towarzystwa Muzycznego. W 1881 r. powstało Kółko Wielbicieli Muzyki oraz Kółko Wielbicieli Śpiewu, natomiast w 1882 rozpoczęło działalność Kazańskie Towarzystwo Wielbicieli Sztuki Scenicznej. Popularnością cieszyły się amatorskie chóry i muzykowanie w prywatnych domach, gdzie organizowano kameralne koncerty ze śpiewem i akompaniamentem fortepianu bądź skrzypiec (Bulgakov 1993, 29ff.). Istotną rolę pełniła też kazańska publiczność. To dla niej właśnie wielu znamienitych artystów Petersburga, Moskwy, Warszawy czy Kijowa uwzględniało Kazań w odbywanych po imperium podróżach koncertowych. Parafrazując słowa A. Kędziory, kazańska publika „była przyzwyczajona […] do dobrych teatrów, występów znanych artystów i nie zadowalała się miernymi popisami wędrownych zespołów […]" (Kędziora 2009, 224).

Znaczący wkład w rozwój kultury muzycznej Kazania wnieśli Polacy. Warto w tym miejscu nadmienić, iż stolica Powołża była ważnym centrum administracyjnym, kulturalnym i uniwersyteckim, co tym samym wpływało na „atrakcyjność" miasta wśród polskich studentów, urzędników, przedstawicieli wolnych zawodów i kadry naukowej. Istnienie dwóch uczelni wyższych – Cesarskiego Uniwersytetu Kazańskiego oraz Instytutu Weterynaryjnego – oraz licznych urzędów gubernialnych, szkół i instytucji kultury sprawiało, że wielu Polaków postanowiło wybrać właśnie Kazań na miejsce nauki lub kariery zawodowej, zasilając tym samym szeregi coraz liczniejszej kolonii polskiej[1].

Uznaniem wśród miejscowych Rosjan cieszyli się polscy pedagodzy – nauczyciele muzyki, którzy znajdowali zatrudnienie w koncesjonowanych szkołach muzycznych, m.in. szkole Grigorija Aristowa[2], szkole Aleksandra Orłowa-Sokołowskiego[3] czy słynnej na całym Powołżu szkole muzycznej Rudolfa Hummerta[4]. Zdecydowana większość polskich pedagogów nauczała muzyki prywatnie, udzielając korepetycji z gry na instrumentach (głównie fortepianu) lub pracując w charakterze nauczycieli śpiewu albo choreografów tańca (zob. Chechlińska 1984, 145; Jędrychowska (2000, 136).

Szczególne miejsce w życiu muzycznym Kazania stanowi działalność polskiego pianisty, pedagoga i kompozytora, wilnianina – Ludwika Nowickiego (1830?-1886). Jego ojcem był Kazimierz Nowicki, kontrabasista Wileńskiej Orkiestry Teatralnej, dziadem zaś Ignacy Nowicki, senior orkiestry katedralnej w Wilnie (Chmara-Żaczkiewicz 2002, 118; Kirkor 1859, 259-260; Uziębło 1933, 147). Za udział w powstaniu styczniowym Nowicki został zesłany do Ufy, gdzie udzielał lekcji gry na fortepianie. Wśród jego uczennic była znana później pianistka rosyjska, następnie uczennica Ferenca Liszta i Antoniego Rubinsteina – Wiera Timanowa (1855-1942) (Sultanova 2013, 210). W 1867 r. Nowicki osiedlił się w Kazaniu, w którym trzy lata później założył pierwszą w tym mieście prywatną szkołę muzyczną (Garipova 2010, 92). W Archiwum Republiki Tatarstan znajduje się dokument z 2 maja 1870 r.,

---

1 Zgodnie z danymi spisu ludności z 1897 r. Polonia kazańska liczyła 1 tys. 479 osób (Pervaya Vseobshchaya Perepis' 1904, 100 i n.). Wśród zamieszkujących miasto Polaków byli m.in. zesłańcy polityczni, urzędnicy, wojskowi, przedstawiciele wolnych zawodów – nauczyciele, lekarze, adwokaci, a także studenci i wykładowcy akademiccy. W mieście funkcjonował kościół rzymskokatolicki oraz działające przy nim instytucje oświatowe i dobroczynne. Dziejom kolonii polskiej w Kazaniu poświęcona jest rozprawa habilitacyjna autora niniejszego artykułu pt. *Polacy w Kazaniu do 1918 roku* (w przygotowaniu).

2 G. Aristow – rosyjski pedagog i teoretyk muzyki.

3 A. Orłow-Sokołowski – rosyjski kompozytor i dyrygent.

4 R. Hummert (1861-1922) – rosyjski pianista, kompozytor i pedagog, absolwent Konserwatorium Petersburskiego, uczeń Antona Rubinsteina i Rimskiego-Korsakowa. W 1891 r. założył prywatną szkołę muzyczną, w której funkcjonowały klasy fortepianu, skrzypiec, wiolonczeli, śpiewu i liczne przedmioty teoretyczne. Szkoła Hummerta była jedną z najlepszych szkół muzycznych w całym Imperium Rosyjskim (Martynova 2012, 336).

w którym pianista zwraca się z prośbą do gubernatora kazańskiego o zezwolenie na otwarcie klas muzyki:

> Chcąc na miarę sił swoich móc działać na rzecz rozwoju sztuki muzycznej w mieście Kazaniu, zamierzam otworzyć u siebie w domu klasy muzyczne, w których będzie nauczana: gra na fortepianie, śpiew chóralny (pieśni prawosławne i świeckie), harmonia i *basso continuo*, dlatego ośmielam się prosić […] o zezwolenie na otwarcie takowych klas (Razvite muzykalnogo obrazovaniya 2011, 13).

W szkole funkcjonowały klasy fortepianu, śpiewu chóralnego i solowego, świeckiego i cerkiewnego, a także wykładano teorię muzyki i harmonii. Nowicki kładł szczególny nacisk na naukę gry na fortepianie, którą sam prowadził. Jednym z ważnych filarów działalności szkoły była organizacja wspólnych koncertów uczniów i nauczycieli, z których dochód był przeznaczany na cele charytatywne. Nowicki zapoczątkował tradycję tego typu publicznych występów, która była kontynuowana w latach kolejnych przez inne instytucje miejskie. Fakt ten niewątpliwie wzbogacił kulturę muzyczną Kazania. Koncerty charytatywne Nowickiego przykuwały uwagę lokalnej prasy. W „Kazańskich Wiadomościach Gubernialnych" czytamy:

> Bilety na koncerty sprzedawane były po cenach: 2 ruble (rząd 1 i 2), 1 rubel 50 kopiejek (miejsca numerowane), 1 rubel (miejsca nienumerowane), 50 kopiejek (miejsca na chórze). Dochody z koncertu były przeznaczone na zapomogę dla ubogich studentów, […] ludności guberni samarskiej ofiar nieurodzaju, […] potrzebujących uczniów 2 Gimnazjum w Kazaniu (Ob''yavleniye o muzykal'nom vechere 1874, 130).

Nowicki koncertował także w ramach wspomnianego Kółka Wielbicieli Śpiewu, którego był jednym z założycieli[5]. Towarzystwo organizowało koncerty fortepianowe, podczas których wybrzmiewały utwory znakomitych kompozytorów, w tym m.in. Ferenca Liszta, Piotra Czajkowskiego czy Fryderyka Chopina (Porfir'yeva 2008, 113).

Odrębny rozdział w aktywności artystycznej Nowickiego zajmowała działalność wydawnicza i kompozytorska. W 1861 r. w Wilnie ukazał się dość popularny *Piosennik Ludwika Nowickiego*, będący zbiorem 11 pieśni, z których część została skomponowana jako ilustracja muzyczna do słów Władysława Syrokomli czy Antoniego Edwarda Odyńca (Chmara-Żaczkiewicz 2002, 118; Nowicki 1861). W 1849 r. pianista wydał w Petersburgu swoją fundamentalną pracę poświęconą nauce i technice gry na fortepianie[6].

---

[5] Wśród założycieli byli inni Polacy, m.in. syn astronoma, profesora Uniwersytetu Kazańskiego Mariana Kowalskiego – Aleksander Kowalski oraz żona kazańskiego architekta Leona Chrzczonowicza – Maria Chrzczonowicz (Ustav 1881, 9).

[6] Zob. Polnaya teoretiko-prakticheskaya shkola (1849). Omówienia podręcznika Nowickiego dokonała N. Garipowa (2010, 92ff.).

Dodatkowych informacji o kazańskim okresie życia Nowickiego dostarczają wspomnienia mieszkanki Kazania Kseni Boratyńskiej – wnuczki rosyjskiego poety romantycznego Jewigienija Baratyńskiego – z których wynika, że żona pianisty także zajmowała się udzielaniem lekcji muzyki:

> Tata kochał muzykę, swobodnie improwizował na dowolne muzyczne tematy, dobrze znał klasykę. […] Mama raczej nie miała słuchu. Na fortepianie prawie nie grała. […] Uczyli nas wszystkich grać na fortepianie, ale najlepsza z nas była tylko Ola. Uczyła się u znanego w Kazaniu nauczyciela muzyki Polaka Nowickiego, który uważał ją za swoją najlepszą uczennicę. Sasza brat uczył się z kolei u żony Nowickiego. […] Niestety swym nieumiejętnym gadaniem wyzwoliła u niego jedynie niechęć do muzyki, mówiła że niczego dobrego z ciebie nie będzie. W chwilach irytacji uderzała jego palcami o klawisze i krzyczała: Matko Boska, co to ma być? […] Chcesz, żebym zawołała twojego tatę! Tak też skończyła się nauka mojego brata (Boratynskaya 2007, 80-81).

Syn pianisty – Kazimierz (imię nadane prawdopodobnie na cześć dziadka) – pracował w Powiatowym Zarządzie Ziemskim (Adresnaya knizhka 1895, 124). Z kolei lokalna prasa donosiła, że Kazimierz Nowicki brał udział w spotkaniu władz wojskowych Kazania w związku z organizacją święta 24 maja w celu zebrania środków na budowę „Domu Inwalidów" (Kamsko-volzhskaya Rech' 1915a, 3). Syn pianisty zaproponował wówczas, by podczas święta odbyła się parada dziewcząt, uczennic szkół ziemskich w białych sukienkach z kwiatami w rękach, które mają być następnie wręczone rannym. Córka Nowickiego – Benedykta Nowicka – rokująca uczennica klas fortepianu zmarła na cholerę prawdopodobnie w październiku 1872 r. w wieku 14 lat (Tygodnik Illustrowany 1872, 247).

Z Kazaniem związany był urodzony w Kownie nauczyciel muzyki i organista – Ksawery Korbut. Po ukończeniu Konserwatorium Petersburskiego przeniósł się do Kazania, by podjąć pracę jako organista w kościele protestanckim. Korbut był organizatorem i zarazem wykonawcą cieszących się dużym zainteresowaniem koncertów organowych, na których repertuar składały się dzieła m.in. Jana Sebastiana Bacha, Wolfganga Amadeusza Mozarta czy Roberta Schumanna (Klyuchevskaya 1996, 85; Litvin | Maslova | Sal'nikova 2009, 10; Maslova 2004, 22). Zajmował się również teorią muzyki i nauką gry na fortepianie, pracując jako pedagog we wspomnianej kazańskiej szkole muzycznej R. Hummerta, był także nauczycielem muzyki w szkole dla niewidomych dzieci (Adresnaya kniga 1906, 44).

Po rewolucji bolszewickiej Korbut pozostał w Kazaniu. Zasłynął jako teoretyk i metodyk muzyki. Tworzył programy nauczania, poświęcając uwagę kwestiom techniki gry na fortepianie (Spiridonova 1993, 61-63). Był twórcą pracy pt. *Zapiski metodyki i pedagogiki fortepianowej.* Aresztowano go w sierpniu 1937 r. na fali stalinowskich represji i „polskiej operacji" NKWD. Oskarżony o propagowanie faszyzmu i udział w kontrrewolucyjnej grupie został rozstrzelany 15 listopada 1938 r. (Klyuchevskaya 1996, 85; Maslova 2004, 22).

Ślady działalności polskich pedagogów znajdujemy w księgach adresowych Kazania i lokalnej prasie. Przykładowo w „Wiestniku Wołżańskim" ogłaszała się nauczycielka tańca, artystka teatrów warszawskich Anna Kaczmarska, która otworzyła kursy tańca, m.in. mazurków. Lekcje odbywały się każdego dnia od godziny 11 do 22 na ulicy Wozdwiżeńskiej 5, a w niedziele i święta w godzinach 12-14 oferowano dzieciom zniżkę w wysokości 3 rubli za miesiąc (Volzhskiy Vestnik 1898a, 1). W „Kazańskim Telegrafie" anonsował się nauczyciel muzyki Edward Kuncewicz, oferując lekcje gry na fortepianie (Kazanskiy Telegraf 1902b, 2). Naukę śpiewu prowadziła też absolwentka Konserwatorium Warszawskiego, artystka operowa Teatru Wielkiego (Operowego) w Kazaniu, nieznana bliżej S. Onichimowska-Borzymowska (Adresnaya knizhka 1895, 123; Kantor | Karpova 1993, 16ff.).

Jeden z największych rosyjskich śpiewaków operowych wszech czasów, Fiodor Szalapin, wspominał na łamach swego pamiętnika:

> Ubóstwiali go, dosłownie nosili na rękach; wyprzęgali konie z jego powozu i sami ciągnęli przez ulicę. […] Pamiętam, jak trzepotało mi serce w oczekiwaniu – a nuż otworzą się drzwi i zobaczę ubóstwianego przez wszystkich człowieka. Spotkałem się z nim po kilku latach. Był chory, przez wszystkich zapomniany, bez środków do życia. Miałem smutny zaszczyt trochę mu dopomóc. Widziałem w jego oczach łzy wdzięczności i żalu, łzy gniewu i niemocy. Było to trudne spotkanie. Taki jest los artysty. Jest zabawką publiczności, niczym więcej. Gdy przepadł głos – nie ma i człowieka. Przez wszystkich zapomniany, porzucony jak niepotrzebny już dziecku drewniany żołnierzyk (Szalapin 1967, 53ff.).

Postacią uwiecznioną przez Szalapina na kartach wspomnień był kolejny z kazańskich Polaków, jeden z największych i najpopularniejszych artystów Powołża, śpiewak operowy i pedagog – Julian Zakrzewski. Nie była to jednak biografia szczęśliwa. Po latach błyskotliwej kariery przyszły lata wyczerpania sił witalnych, egzystencji w niedoli i zapomnieniu.

Zakrzewski urodził się 29 września 1852 r. w Galicji. Po ukończeniu lwowskiego gimnazjum kształcił się w tamtejszej szkole dramatycznej, gdzie pobierał lekcje śpiewu u słynnego lwowskiego kompozytora i pedagoga Karola Mikulego. Młody artysta zadebiutował we Lwowie w 1871 r. w wieku 19 lat w partii Jontka (opera *Halka*). Następnie koncertował m.in. w Warszawie, Wenecji, Hanowerze i Pradze. W okresie 1879-1882 występował w Kijowie, a następnie w Moskwie, gdzie był solistą Teatru Wielkiego (Słownik 1973, 828).

Początki kariery Zakrzewskiego w Kazaniu związane były z nazwiskiem antreprenera Piotra Miedwiediewa (Kantor 1997, 53), który będąc odpowiedzialny za obsadę artystyczną teatru miejskiego, zaproponował Zakrzewskiemu angaż. Pracując w Kazaniu, tenor jednocześnie odbywał gościnne *tournee* na prowincji, w miastach, tj. Saratowie, Charkowie, Niżnym Nowogrodzie, Astrachaniu, Rostowie

czy Permie (Teatr i iskusstvo 1915b, 303). Zakrzewski był jednym z najbardziej uznanych śpiewaków operowych zarówno Kazania, jak i innych miast rosyjskich. Potrafił wprowadzić publiczność w zachwyt dzięki swojemu tembrowi głosu i indywidualnej spektakularnej grze scenicznej (Jabłoński 1982, 487). W „Wiestniku Wołżańskim" zachowała się recenzja jego pierwszego występu w operze kazańskiej z 4 października 1884 r. Polski tenor był początkowo przywitany chłodno, lecz w kolejnych aktach opery *Hugenoci* Giacomo Meyerbeera pokazał mistrzostwo i wywołał furorę:

> Lepszego Raula w Kazaniu nie było – pisał recenzent – Zakrzewski, tenor obdarzony czystym i brzmiącym głosem, ze wspaniałym metalicznym tembrem i olbrzymią skalą swobodnie sięga wysokiego *do*. Wysokie rejestry śpiewaka są po prostu niebywale doniosłe, czyste i piękne. […] Zakrzewski doskonale rozumie, że krzyk to nie śpiew, że umiejętność wydobycia z piersi olbrzymiej ilości powietrza nie świadczy przecież o talencie. W jego wykonaniu wszystko jest przemyślane i misternie zaplanowane (Volzhskiy Vestnik 1884, 2).

Entuzjastycznie wypowiadała się o Polaku wspomniana już wyżej K. Boratyńska:

> Dobór artystów operowych w Kazaniu był wspaniały. W tenorowych rolach śpiewał wiele lat Zakrzewski. Jego nazwisko powinno być odnotowane nawet w kazańskiej kronice. Czemu on został w Kazaniu zamiast grać na stołecznych scenach, nie potrafię powiedzieć. Przepiękny głos, wyjątkowa gra sceniczna, wygląd, wszystko przemawiało za tym, by mógł zostać artystą Teatru Maryjskiego (Boratynskaya 2007, 83).

W połowie lat 90. XIX w. Zakrzewski zaczął tracić głos, co doprowadziło do wycofania się z aktywności śpiewaczej. Artysta kontynuował przygodę z muzyką jako nauczyciel śpiewu i organizator koncertów plenerowych w Kazaniu i guberni kazańskiej[7]. Tenor organizował także koncerty charytatywne swoich uczniów, w których sam niejednokrotnie brał udział (Kazanskiy Telegraf 1902a, 3).

W ostatnich latach życia Zakrzewski żył w biedzie. W wyniku udaru został sparaliżowany i przykuty do łóżka (Teatr i iskusstvo 1915a, 247). Ciężko schorowany i pozbawiony całkowicie środków do życia popadł w nędzę i zapomnienie. Jakże szlachetny zatem wydaje się gest Zakrzewskiego, który po wybuchu I wojny światowej zdecydował się oddać na potrzeby rannych swój własny wózek inwalidzki (Kamsko-volzhskaya Rech' 1915b, 4). Tenor zmarł 25 kwietnia 1915 r. w Kazaniu (Kamsko-volzhskaya Rech' 1915d, 5).

W Kazaniu rozwijał się amatorski ruch muzyczny. Szczególnym talentem wyróżniał się profesor prawa Uniwersytetu Kazańskiego – Władysław Zaleski

---

[7] Jeden z anonsów prasowych informował, że Zakrzewski udzielał lekcji śpiewu na ul. Wozniesieńskiej w domu Żurawliowa w godzinach 14:00-17:00 (Volzhskiy Vestnik 1898b, 1).

(zob. Garczyk 2023, 156-157). Jego artystyczna dusza uwidaczniała się podczas kameralnych koncertów i spotkań towarzyskich. Do historii przeszły chociażby wieczory muzyczne w domu prof. Mikołaja Zagoskina[8], którego salon był miejscem spotkań kazańskiej inteligencji. Jak wspomina starsza córka profesora Olga, w każdą sobotę w mieszkaniu ojca pojawiali się współpracownicy uniwersyteccy, wśród nich Polacy, m.in. profesorowie: cywilista Gabriel Szerszeniewicz, językoznawca Jan Baudouin de Courtenay czy właśnie Zaleski, który na wieczory muzyczne do Zagoskinów przychodził wraz z małżonką: „Zalescy – pisała Zagoskina – mieszkali niedaleko od nas, naprzeciwko uniwersytetu i praktycznie każdego wieczoru przychodzili do nas na wieczorki. Zaleski wspaniale grał na fortepianie, a jego żona śpiewała. Czasami nawet cały wieczór potrafili wykonywać jakąś operę, śpiewali na głosy" (Zagoskina 2002, 13).

Kazań i gubernia były miejscem występów gościnnych polskich artystów związanych na co dzień z innymi ośrodkami, takimi jak Petersburg, Moskwa czy Warszawa. Objazdy rosyjskiej prowincji połączone z koncertowaniem były powszechnie stosowaną praktyką i niebagatelnym źródłem zarobkowania. Nad Wołgą bywali bracia Antoni i Apolinary Kątscy[9] – muzycy o sławie europejskiej, których kazańskie koncerty przyciągały tłumy publiczności.

W 1854 r. przybył do Kazania starszy z braci, Antoni, który dał łącznie cztery koncerty. Pierwszy z nich odbył się 5 lutego, kolejne zorganizowano w Teatrze Miejskim (9 lutego) i w sali uniwersytetu (15 lutego i 6 marca) (Karpova 1993, 89-90). Drugi z braci, Apolinary, przyjechał do Kazania w 1873 r. w ramach *tournée* koncertowego po Rosji. Wybitny wirtuoz, uczeń Niccolo Paganiniego (zob. Śledziński 1967, 386) i solista Dworu Cesarskiego w Petersburgu, wystąpił przed kazańską publicznością 7 marca wraz z córką Wandą Kącką, która akompaniowała mu na fortepianie. Jak donosiła prasa, bilety na koncert, choć drogie, zostały wyprzedane na wiele dni wcześniej, a w dniu koncertu sala była wypełniona po brzegi (Kazanskiye Gubernskiye Vedomosti 1873a, 2). Utwór autorski Kąckiego – elegia *Ostatnie minuty poety* – szczególnie oczarowała kazańską publikę:

> Zarówno w kompozycji, jak i wykonaniu tego znakomitego dzieła zbiegły się zarówno Artysta, jak i człowiek. Głęboki żal i smutek jest słyszalny w każdej najmniejszej nutce. Kiedy wybrzmiały ostatnie dźwięki publika zamarła na kilka chwil, lecz nagle z wielką siłą rozległy się olbrzymie brawa i owacje, wśród których rozbrzmiewały krzyki: Kątski! Kątski! (Kazanskiye Gubernskiye Vedomosti 1873b, 2).

---

[8] M. Zagoskin (1851-1912) – historyk prawa, publicysta, krajoznawca, autor wielu kanonicznych prac dotyczących historii Uniwersytetu Kazańskiego.

[9] Antoni i Apolinary Kątscy od młodzieńczych lat związani byli z Petersburgiem, gdzie wraz z pozostałą częścią rodzeństwa byli częstymi gośćmi w salonie muzycznym Marii Szymanowskiej (zob. Chamczyk 2019, 135-143; Kijas 2000, 149-150; Mucha 1994, 54-55; Sudolski 1986, 84; Szymanowska-Malewska 1999, 102-104, 117 i n.; Śledziński 1964, 362-365).

Szczególną cezurą w życiu kulturalnym Kazania był wybuch I wojny światowej. Napływ do miasta tysięcy uchodźców, w tym wielu ewakuowanych artystów i muzyków zintensyfikował życie muzyczne i teatralne miasta. Żywiołowo organizowano widowiska muzyczno-teatralne, spektakle i wieczorki taneczne. Do miasta ściągały reprezentujące zróżnicowany poziom artystyczny zespoły, chóry, orkiestry oraz instrumentaliści i soliści estradowi, wśród których bardzo duży procent stanowili Polacy. Muzyka rozbrzmiewała niemal we wszystkich restauracjach i ogrodach miejskich (Kazanskiy Telegraf 1914e, 3). Wiele informacji o miejskich wydarzeniach kulturalnych czasu wojny udostępniały codzienne gazety. Tak np. na łamach „Kamsko-wołżańskiej Rzeczy" zapraszano do teatru letniego w Ogrodzie Panajewskim, na polski koncert artystów-uchodźców teatrów warszawskich: Julii Jędrzejewskiej (sopran – Opera Warszawska), skrzypaczki Jadwigi Maciaszak i artystów Baletu Warszawskiego (Kamsko-volzhskaya Rech' 1915c, 3). Należy podkreślić, że właściwie nie było dnia, aby w prasie kazańskiej nie ukazywały się afisze i anonsy występów, pośród których znaleźć można było polskie nazwiska wśród licznych tancerzy, muzyków, śpiewaków i aktorów. 20 czerwca 1914 r. w jednej z miejskich restauracji wystąpiła kapela „Węgierscy Cyganie", wraz z którą zaśpiewały panie Zielińska i Stawicka (Kazanskiy Telegraf 1914a, 1). 29 czerwca w restauracji Czarne Jezioro wystąpiła „Czeska Żeńska Orkiestra Symfoniczna", jednak w tym wypadku „czeska" raczej tylko z nazwy, gdyż dyrygował nią Rosjanin, a partie wokalne znowu przypadały polskim śpiewaczkom, wymienionym już Zielińskiej i Stawickiej (Kazanskiy Telegraf 1914b, 1). 27 lipca zapraszano mieszkańców Kazania na występ przybyłej z Warszawy tajemniczej *Madmuasell* Downar-Zapolskiej Roland, międzynarodowej śpiewaczki lirycznej, primabaleriny warszawskich teatrów, w towarzystwie „klasycznego duetu tanecznego" braci Tarnowskich (Kazanskiy Telegraf 1914c, 1). 24 września w restauracji Czarne Jezioro można było posłuchać koncertu romansów polskiej szansonistki Żanetty Zamojskiej (Kazanskiy Telegraf 1914d, 1). Z kolei w Teatrze Pasaż wystawiono dramat w trzech częściach pt. *Polska krew*. Jak głosił anons prasowy, „morze krwi zalało przepiękną Polskę. Krwi, w której zakrztusili się wszyscy, biedni i bogaci" (Kamsko-volzhskaya Rech' 1915e, 1). Ogłoszenia o polskich występach publikowano przez cały okres wojny.

Gubernialny Kazań był nie tylko centrum administracyjnym i naukowym. Funkcjonowały w nim liczne sceny, teatry i instytucje muzyczne. W życiu kulturalnym miasta aktywną rolę odegrała kolonia polska, licznie reprezentowana przez nauczycieli muzyki, pedagogów śpiewu i tańca oraz polskich kompozytorów i artystów, którzy napływali do miasta nieprzerwanie aż do 1915 r. Obok dominujących liczebnie Rosjan i Tatarów, także i Polacy pozostawili trwały ślad w kulturze muzycznej stolicy Powołża.

Bibliografia

Opracowania

Boratynskaya, K. N. (2007), Moi vospominaniya. Moskva. [Боратынская, К. Н. (2007), Мои воспоминания. Москва.]

Bulgakov, V. D. (1993), Khorovoye peniye v nachal'nykh i srednikh uchebnykh zavedeniyakh Kazani v kontse XIX – nachale XX stoletiya, [in:] Iz istorii muzykal'noy kul'tury i obrazovaniya v Kazani. Sbornik nauchnykh trudov. Kazan', 29-34. [Булгаков, В. Д. (1993), Хоровое пение в начальных и средних учебных заведениях Казани в конце XIX – начале XX столетия, [in:] Из истории музыкальной культуры и образования в Казани. Сборник научных трудов. Казань, 29-34.]

Chamczyk, E. (2019), Wokół daty narodzin Apolinarego Kątskiego – nowe źródła, [w:] Muzyka 64, 135-143.

Chechlińska, Z. (1984), Polsko-rosyjskie kontakty muzyczne w XIX w., [w:] Kultura polska XVIII i XIX w. i jej związki z kulturą Rosji. Wrocław, 143-151.

Chmara-Żaczkiewicz, B. (2002), Nowicki Ludwik, [w:] Encyklopedia muzyczna PWM. Część biograficzna. 7. Warszawa.

Garczyk, B. (2023), Polscy wykładowcy i profesorowie na Wydziale Prawa Uniwersytetu Kazańskiego (do 1918 roku), [w:] Szpoper, D. | Dąbrowski, P. (red.), Suwerenność, autonomia i podmiotowość. Sopot, 153-166.

Garipova, N. F. (2010), V. K. Novitskiy i yego fortepiannaya "Shkola", [in:] Muzykal'noye kray-evedeniye 2, 92-94. [Гарипова, Н. Ф. (2010), В. К. Новицкий и его фортепианная «Школа», [in:] Музыкальное краеведение 2, 92-94.]

Jabłoński, Z. (1982), Teatr krakowski w latach 1865-1893, [w:] Sivert, T. (red.), Dzieje teatru polskiego. T. 3: Teatr polski od 1863 roku do schyłku XIX wieku. Warszawa, 421-508

Jędrychowska, B. (2000), Polscy zesłańcy na Syberii (1830-1883). Działalność pedagogiczna, oświatowa i kulturalna. Wrocław.

Kantor, G. M. (1997), Muzykaln'nyy teatr v Kazani XIX-nachala XX veka. Kazan'. [Кантор, Г. М. (1997), Музыкалньный театр в Казани XIX- начала XX века. Казань.]

Kantor, G. M. | Karpova, E. K. (1993), Muzykal'noye obrazovaniye v Kazani v 19 veke, [in:] Iz istorii muzykal'noy kul'tury i obrazovaniya v Kazani. Sbornik nauchnykh trudov. Kazan', 9-28. [Кантор, Г. М. | Карпова, Е. К. (1993), Музыкальное образование в Казани в 19 веке, [in:] Из истории музыкальной культуры и образования в Казани. Сборник научных трудов. Казань, 9-28.]

Karpova, E. K. (1993), Khronika kontsertnoy zhizni Kazani. Po materialam russkoy periodichesky pechati i arkhivnym dokumentam (konets XVIII – nachalo XX veka), [in:] Iz istorii muzykal'noy kul'tury i obrazovaniya v Kazani. Sbornik nauchnykh trudov. Kazan', 82-208. [Карпова, Е. К. (1993), Хроника концертной жизни Казани. По материалам русской периодическй печати и архивным документам (конец XVIII – начало XX века), [in:] Из истории музыкальной культуры и образования в Казани. Сборник научных трудов. Казань, 82-208.]

Kędziora, A. (2009), Polskie życie teatralne w Rosji w latach 1882-1905. Kraków.

Khayrutdinova, D. R. (1997a), Iz sudeb rossiyskoy teatral'noy intelligentsii: Yulian Fedorovich Zakrzhevskiy (1852-1915 gg.), [in:] Intelligentsiya Tatarstana v period reform i revolyutsiy pervoy treti 20 veka. Kazan', 124-127. [Хайрутдинова, Д. Р. (1997a), Из судеб российской театральной интеллигенции: Юлиан Федорович Закржевский (1852-1915 гг.), [in:] Интеллигенция Татарстана в период реформ и революций первой трети 20 века. Казань, 124-127.]

Khayrutdinova, D. R. (1997b), Kul'turnaya zhizn' Kazani v gody piyervoy mirovoy voyny. Kazan'. [Хайрутдинова, Д. Р. (1997b), Культурная жизнь Казани в годы пиервой мировой войны. Казань.]

Kijas, A. (2000), Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku. Słownik biograficzny. Warszawa-Poznań

Kirkor, A. H. (Jan ze Śliwina) (1859), Przechadzki po Wilnie i jego okolicach. Wilno.

Klyuchevskaya, E. (1996), Zabytaya graficheskaya syuta, [in:] Tatarstan 9, 79-87. [Ключевская, Е. (1996), Забытая графическая сюта, [in:] Татарстан 9, 79-87.]

Kruti, I. (1958), Russkiy teatr v Kazani. Moskva. [Крути, И. (1958), Русский театр в Казани. Москва.]

Litvin, A. A. | Maslova, E. S. | Sal'nikova, A. A. (2009), Zhizn'i sud'ba krasnogo professora: Mikhail Ksaver'yevich Korbut (1899-1937). Kazan'. [Литвин, А. А. | Маслова, Е. С. | Сальникова, А. А. (2009), Жизнь и судьба красного профессора: Михаил Ксаверьевич Корбут (1899-1937). Казань.]

Martynova, Yu. A. (2012), R. A. Gummert i yego rol' v stanovlenii professional'nogo muzykal'nogo obrazovaniya v Povolzh'ye, [in:] Filologiya i kul'tura 4, 336-339. [Мартынова, Ю. А. (2012), Р. А. Гуммерт и его роль в становлении профессионального музыкального образования в Поволжье, [in:] Филология и культура 4, 336-339.]

Maslova, E. S. (2004), Istorik M. K. Korbut (1899-1937 gg.). Kazan'. [Маслова, Е. С. (2004), Историк М. К. Корбут (1899-1937 гг.). Казань.]

Mucha, B. (1994), Artyści polscy w nowożytnej Rosji. Łódź.

Nowicki, L. (1861), Piosennik. Wilno.

Ob"yavleniye o muzykal'nom vechere (1874), Ob''yavleniye o muzykal'nom vechere uchenits L. K. Novitskogo. [in:] Kazanskiye Gubernskiye Vedomosti 23. [Объявление о музыкальном вечере учениц Л. К. Новицкого (1874), [in:] Казанские Губернские Ведомости 23.]

Polnaya teoretiko-prakticheskaya shkola (1849), Polnaya teoretiko-prakticheskaya shkola, ili rukovodstvo k dostizheniyu pravilnoy i osnovatel'noy igry na fortepiano, pocherpnutaya iz mnogikh izvestnykh sochiniteley v 100 urokakh i pr. SPB. [Полная теоретико-практическая школа, или руководство к достижению правилной и основательной игры на фортепиано, почерпнутая из многих известных сочинителей в 100 уроках и пр. СПб.]

Porfir'yeva, E. V. (2008), Muzykal'nyye obshchestva posledney chetverti XIX veka v kul'turnoy zhizni Kazani. [in:] Muzykal'noye krayevedeniye 1. [Порфирьева, Е. В. (2008), Музыкальные общества последней четверти XIX века в культурной жизни Казани. [in:] Музыкальное краеведение 1.]

Spiridonova, V. M. (1993), Kazanskoye muzykal'noye uchilishche v pervyye gody sovetskoy vlasti. Iz istorii muzykal'noy kul'tury i obrazovaniya v Kazani. Sbornik nauchnykh tudov. Kazan'. [Спиридонова, В. М. (1993), Казанское музыкальное училище в первые годы советской власти, Из истории музыкальной культуры и образования в Казани. Сборник научных тудов. Казань.]

Sudolski, Z. (1986), Panny Szymanowskie i ich losy. Opowieść biograficzna. Warszawa.

Sultanova, R. R. (2013), Istoriya professional'nogo muzykal'nogo obrazovaniya v Kazani v posledney treti XIX v., [in:] Obrazovaniye i samorazvitiye 1, 208-213. [Султанова, Р. Р. (2013), История профессионального музыкального образования в Казани в последней трети XIX в., [in:] Образование и саморазвитие 1, 208-213.]

Szalapin, F. (1967), Wspomnienia z mojego życia. Kraków.

Szymanowska-Malewska, H. (1999), Dziennik (1827-1857). Warszawa

Śledziński, S. (1964), Na marginesie Symfonii a-moll Antoniego Kątskiego, [w:] Lissa, Z. (red.), Studia Hieronymo Feicht septuagenario dedicata. Warszawa.

Śledziński, S. (1967), Bracia Kątscy w Rosji, [w:] Lissa, Z. (red.), Polsko-rosyjskie miscellanea muzyczne: dla uczczenia pięćdziesiątej rocznicy Rewolucji Październikowej. Kraków.

Uziębło, Ł. (1933), Wileński nekropol muzyczny, [w:] Śpiewak XI.

Zagoskina, O. N. (2002), Vospominaniya o Nikolaye Pavloviche Zagoskine. Kazan'. [Загоскина, О. Н. (2002), Воспоминания о Николае Павловиче Загоскине. Казань.]

Wydawnictwa źródłowe

Adresnaya knizhka (1895), Adresnaya knizhka g. Kazani. Kazan'. [Адресная книжка г. Казани (1895). Казань.]
Adresnaya kniga (1906), Adresnaya kniga g. Kazani na 1906 god. Kazan'. [Адресная книга г. Казани на 1906 год. Казань.]
Pervaya Vseobshchaya Perepis' (1904), Pervaya Vseobshchaya Perepis' Naseleniya Rossiyskoy Imperii 1897. Kazanskaya gubernya. SPB. XIV. [Первая Всеобщая Перепись Населения Российской Империи 1897. Казанская губерня. СПб. XIV.]
Razvite muzykalnogo obrazovaniya (2011), Razvite muzykalnogo obrazovaniya v Tatarstane. Sbornik dokumentov. Kazan'. [Развите музыкалного образования в Татарстане. Сборник документов (2010), Казань.]
Słownik (1973), Słownik biograficzny teatru polskiego 1765-1965. Warszawa
Ustav (1881), Ustav Kazanskogo Kruzhka Lyubiteley Muzyki, Kazan'. [Устав Казанского Кружка Любителей Музыки (1881). Казань.]

Prasa

Kamsko-volzhskaya Rech' (1915a), 22 aprelya. [Камско-волжская Речь (1915), 22 апреля.]
Kamsko-volzhskaya Rech' (1915b), 25 aprelya. [Камско-волжская Речь (1915), 25 апреля.]
Kamsko-volzhskaya Rech' (1915c), 25 avgusta. [Камско-волжская Речь (1915), 25 августа.]
Kamsko-volzhskaya Rech' (1915d), 2 maya. [Камско-волжская Речь (1915), 2 мая.]
Kamsko-volzhskaya Rech' (1915e), 6 maya. [Камско-волжская Речь (1915), 6 мая.]
Kazanskiy Telegraf (1902a), 18 maya. [Казанский Телеграф (1902), 18 мая.]
Kazanskiy Telegraf (1902b), 6 sentabrya. [Казанский Телеграф (1902), 6 сентября.]
Kazanskiy Telegraf (1914a), 20 iyunya. [Казанский телеграф (1914), 20 июня.]
Kazanskiy Telegraf (1914b), 29 iyunya. [Казанский телеграф (1914), 29 июня.]
Kazanskiy Telegraf (1914c), 27 iyulya [Казанский телеграф (1914), 27 июля.]
Kazanskiy Telegraf (1914d), 24 sentabrya. [Казанский Телеграф (1914), 24 сентября.]
Kazanskiy Telegraf (1914e), 26 sentabrya. [Казанский Телеграф (1914), 26 сентября.]
Kazanskiye Gubernskiye Vedomosti (1873a). 7 marta. [Казанские Губернские Ведомости (1873). 7 марта.]
Kazanskiye Gubernskiye Vedomosti (1873b). 14 marta. [Казанские Губернские Ведомости (1873). 14 марта.]
Teatr i iskusstvo (1915a), nr 14. [Театр и искусство (1915), nr 14.]
Teatr i iskusstvo (1915b), nr 18. [Театр и искусство (1915), nr 18.]
Tygodnik Illustrowany (1872), nr 256.
Volzhskiy Vestnik (1884), 7 oktyabrya. [Волжский Вестник (1884), 7 октября.]
Volzhskiy Vestnik (1898a), nr 232. [Волжский Вестник (1898), nr 232.]
Volzhskiy Vestnik (1898b), nr 238. [Волжский Вестник (1898), nr 238.]